

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

І.М. Проценко

кандидат юридичних наук

ВНЗ «Національна академія управління»

О.О. Замерлов

магістр

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Україна – велика аграрна держава. Її сільське господарство – одна з основних галузей матеріального виробництва, що відіграє важливу роль у житті суспільства. Тому налагодження ефективного сільськогосподарського виробництва є одним із найважливіших завдань для держави. Варто сказати, що в Україні, яка після набуття незалежності почала вводити ринкові закони в основу економічної системи, пройшло кілька етапів земельної та аграрної реформ, їх головною метою було створення можливості виникнення нових форм господарювання на селі, переважно, заснованих на праві приватної власності на землі сільськогосподарського призначення. Серед цих форм особливе місце посідає діяльність такого суб'єкту аграрних відносин, як фермерське господарство. Однак, не зважаючи на тривалу історію правового регулювання фермерських господарств в Україні, для нього сьогодні є характерними численні прогалини та недоліки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання щодо правового становища фермерського господарства, є доволі актуальними на сьогоднішній день. Дослідженнями правового становища фермерського господарства й окремих аспектів його діяльності займаються в Україні В.І.Семчик, Н.І. Титова, О.О. Погрібний, Н.М. Оніщенко, Т.П. Проценко, М.С. Долинська, М.В. Шульга, В.П. Жушман, П.Ф. Кулинич, В.Ю. Уркевич та інші представники науки аграрного права.

Метою дослідження є вивчення основних етапів розвитку правового регулювання фермерських господарств в Україні і формулювання пропозицій із вдосконалення чинного українського законодавства про фермерство.

Основні результати дослідження. Важливим напрямом соціально-економічних перетворень в аграрному секторі економіки після проголошення державної незалежності України було урізноманітнення організаційно-правових форм господарювання в агропромисловому комплексі (далі – АПК) та створення сприятливих умов для їх ефективної діяльності.

Відродження аграрного підприємництва в Україні розпочалося з прийняттям Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» від 20 грудня

1991 р. [4]. Цей закон встановив правові умови і порядок одержання земельних ділянок для створення фермерських господарств, започаткувавши юридичну можливість їх виникнення вже на перших етапах проведення радикальної земельної реформи [12, с. 3]. Фермерські господарства стали першим реальним втіленням свободи аграрної підприємницької діяльності в Україні.

Селянське (фермерське) господарство Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» від 20 грудня 1991 р. було своєрідною формою підприємництва громадян України, які виявили бажання здебільшого особистою працею членів цього господарства займатися товарним сільськогосподарським виробництвом, адже ведення господарства переважно працею найманих працівників вже було підставою для припинення діяльності селянського (фермерського) господарства. Цим законодавець обмежував доступ найманих працівників до фермерського господарства, жорстко контролюючи їх трудову участь. Отже, найістотнішою відмінною рисою фермерського господарства вже з моменту виникнення його першого законодавчого регулювання був родинно-сімейний характер його суб'єктного складу, що максимально сприяє формуванню почуття господаря і передання досвіду з покоління в покоління у селянській сім'ї.

Також характерною рисою першого фермерського закону була детальна регламентація земельних відносин у фермерському господарстві, що було зумовлено відсутністю відповідних спеціальних норм у тогочасному Земельному кодексі України.

Водночас практичне запровадження фермерства відбувалося дуже обережно й причиною цього виступала саме невпевненість селян у сталості землевикористання і недоліки першого фермерського закону. Цей закон вводив три правові форми використання земель для ведення селянського (фермерського) господарства: довічне успадковане володіння землею; приватна власність на землю; оренда земельної ділянки. При цьому право приватної власності на земельну ділянку могло набуватися лише після шести років володіння нею, а розміри обмежувалися 50 га сільськогосподарських угідь і 100 га всіх земель. Оренду земельної ділянки вважали не основною, а додатковою правовою формою фермерського землевикористання. Суб'єктами права власності на майно, яке використовувалося для ведення фермерського господарства були всі члени господарства, адже це майно належало їм на праві спільної сумісної власності.

Недоліками першого фермерського закону також було: відсутність власного відокремленого майна у фермерського господарства як юридичної особи, включення до переліку об'єктів спільної сумісної власності предметів особистого користування і домашнього господарства, адже члени фермерського господарства не завжди проживали разом.

У другому Законі України «Про селянське (фермерське) господарство» від 22 червня 1993 р. [3] був дещо змінений правовий режим земель, однак не ліквідовано недоліки правового режиму майна у фермерському господарстві. Значним прогресом стала лібералізація участі найманих працівників у діяльності фермерського господарства.

Відносно регулювання земельних відносин другим Законом України «Про селянське (фермерське) господарство» слід сказати, що правовий інститут довічного успадкованого землеволодіння проіснував недовго, натомість було запро-

ваджено право постійного користування на землю, як різновид речового права і право тимчасового користування землею, як зобов'язальне право. Другий фермерський закон конкретизував суб'єкта фермерського землевикористання – ним було визнано голову фермерського господарства, адже лише на його ім'я видавали Державний акт на право приватної власності на землю, Державний акт на право постійного користування землею, тільки з ним укладався договір тимчасового користування землею чи оренди земельної ділянки. Також цей закон скасував надмірну деталізацію земельно-правових підстав припинення діяльності селянського (фермерського) господарства, об'єднавши їх в одну, уникнувши дублювання Земельного кодексу України.

Важливою новелою закону від 1993 р. стало запровадження конкурсного відбору осіб, які бажають займатися фермерством. Спеціальна конкурсна комісія з'ясовувала потенційні можливості кандидатів займатися сільськогосподарським виробництвом, що підтверджувалося відповідною сільськогосподарською освітою (підготовкою) чи досвідом роботи в сільському господарстві. Однак, українські науковці висловлювали дещо інші пропозиції до організації професійного відбору майбутніх фермерів. Зокрема, П.Ф. Кулинич вважав, що право на створення фермерського господарства повинен мати кожен дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку, виявив таке бажання та має на праві власності або оренди земельну ділянку сільськогосподарського призначення розміром не менше двох гектарів, а у разі відсутності землі – пройшов професійний відбір на право створення фермерського господарства. Крім того, він пропонує, щоб склад професійної комісії формувала не районна (міська) рада, а районна (міська) або обласна Асоціація фермерів та приватних землевласників України [11, с. 84].

Аналогічно, як і за попереднім законом, рішення про надання земельної ділянки для ведення фермерського господарства приймалося районною, міською (в адміністративному підпорядкуванні якої є район) радою за місцем розташування земельної ділянки. Передбачалося, що у разі відмови відповідної ради надати земельну ділянку, це питання вирішує суд, а рішення суду про задоволення позову є підставою для відведення ділянки в натурі (на місцевості), видачі документа, що посвідчує право власності або користування землею, а також для укладення договору оренди земельної ділянки. У цьому випадку суд перебирав на себе функції власника земельної ділянки, хоча мав право здійснювати виключно юрисдикційні функції.

Спільна сумісна власність на майно членів фермерського господарства не лише суперечила правовому статусу господарства як юридичної особи, але й дозволяла далеким родичам, які стали членами фермерського господарства після його створення і на короткий проміжок часу, претендувати на рівну частку в усьому майні, що використовувалося для ведення фермерського господарства. А перелік об'єктів права спільної сумісної власності, передбачений ст. 16 Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» був аж занадто великий за обсягом. Іншим можливо негативним аспектом такого правового режиму майна була загроза втрати майнових об'єктів, які належали на праві приватної власності одному членові фермерського господарства або подружжю у випадку банкрутства фермерського господарства. Дещо виправив цю ситуацію Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника, або визнання його банкрутом»

від 30 червня 1999 р. [7], у ст. 50 якого йшлося про особливості банкрутства фермерського господарства. Нею передбачено, що у разі визнання господарським судом селянського (фермерського) господарства банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури до складу ліквідаційної маси включається нерухоме майно, яке знаходиться у спільній власності членів селянського (фермерського) господарства, та інше майно, набуте для селянського (фермерського) господарства на загальні кошти його членів, а також право оренди земельної ділянки та інші майнові права, які належать господарству і мають грошову оцінку. Фактично це і було тим майном, яке могло належати фермерському господарству як юридичній особі, тобто відокремленим майном.

Обидва Закони України «Про селянське (фермерське) господарство» містили положення про те, що після державної реєстрації фермерське господарство набуває статусу юридичної особи, а нині чинний Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. [1] чітко зазначає, що господарство є юридичною особою, а не лише користується її правами.

Новий Закон України «Про фермерське господарство» увібрав у себе всі позитивні моменти, які витримали випробування і перевірку часом і сприяли становленню фермерства в період 1991-2002 рр. Водночас у законі 2003 р. закріплена низка нових принципів положень, які спрямовані на забезпечення розширення сфери фермерського господарства в аграрному секторі та зростання конкурентоспроможності продукції фермерських господарств на вітчизняному та зарубіжних ринках, а також забезпечення раціонального використання й охорони земель фермерських господарств [12, с. 4].

Господарське законодавство України зараховує фермерське господарство до окремого виду підприємств, що діють на підставі приватної власності громадян. Однак не витримує критики визначення селянського (фермерського) господарства, закріплене у ч. 1 ст. 114 Господарського кодексу України [2], відповідно до якого – фермерське господарство є формою підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції. Таке нечітке формулювання не дає змоги «ідентифікувати» фермерське господарство серед інших сільськогосподарських товаровиробників, а виробництво, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції є не метою, а предметом діяльності суб'єкта. Водночас Н.М. Оніщенко пропонує визнати фермерське господарство особливою організаційно-правовою формою юридичної особи [10, с. 392], хоча в цьому потреби немає, адже йому властиві всі ознаки сільськогосподарського підприємства, визначені Податковим кодексом України розд. XIV гл. 2. «Фіксований сільськогосподарський податок» [5].

У третьому Законі України «Про фермерське господарство» від 2003 р. передбачено такі правові форми використання земель фермерським господарством: право власності господарства на землю, право приватної власності членів господарства й оренда земельної ділянки. Ці зміни правового режиму земель у фермерському господарстві були продиктовані Земельним кодексом України від 25 жовтня 2001 р., який обмежив коло суб'єктів права постійного користування землею (лише державні та комунальні підприємства, а дещо згодом і громадські організації інвалідів України, їх підприємства (об'єднання, установи та організації) і зобов'язав постійних землекористувачів, у тому числі й фермерські господарства, переоформити це право

на право приватної власності на землю або за договором оренди земельної ділянки. Однак, Конституційний Суд України своїм Рішенням № 5-рп/2005 від 22.09.2005 р. визнав це положення неконституційним і ті фермерські господарства, яким надано землю у постійне користування до 1 січня 2002 р. можуть продовжувати її використовувати без зміни земельно-правового титулу, а члени господарства мають право на безоплатну приватизацію таких земельних ділянок у розмірі земельної частки (паю), середньої за відповідним населеним пунктом.

Окремо слід відмітити, що сьогодні значно вдосконалено порядок створення фермерського господарства. Раніше він охоплював чотири етапи: – організаційний (погодження складу засновників, розроблення установчих документів); – конкурсний (проведення професійного відбору спеціально створеною комісією); – земельно-процесуальний (відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості) й отримання правовстановлюючих документів на землю); – реєстраційний (державна реєстрація фермерського господарства у порядку встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб. Варто погодитися з Н.М. Оніщенко [10, с. 394], яка стверджує, що немає об'єктивних підстав для визначення більшого строку державної реєстрації для фермерських господарств, у порівняно із загальним строком реєстрації юридичних осіб, який за законом «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» не повинен перевищувати трьох робочих днів.

Але на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення єдиної системи державної реєстрації юридичних осіб» від 23.09.2010 р., у ч. 1 ст. 8 були внесені такі зміни: після слова «одержання» доповнено словом «засновником», а після слів «підлягає державній реєстрації» доповнено словами «у порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб», а ч.ч. 2, 3, 4, 5, ст. 8 Закону України «Про фермерське господарство» були вилучені [6].

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, можна зазначити, що правовий статус фермерського господарства, уперше закріплений у 1991 р. коригували з кожною новою редакцією Закону України «Про фермерське господарство» – від 22 червня 1993 р. і від 19 червня 2003 р. Найсуттєвіших змін зазнав правовий режим земель і майна у фермерському господарстві, ліберальнішими стали норми щодо участі найманих фермерських працівників, а також спростили порядок створення фермерського господарства як юридичної особи.

Сьогодні фермерське господарство – це юридична особа, суб'єкт підприємницької діяльності, сільськогосподарське підприємство з відокремленим майном, власною або орендованою земельною ділянкою, створене родинно-сімейним об'єднанням громадян України з правом вільного найму робочої сили.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
3. Закон України «Про селянське (фермерське) господарство» від 22.06.1993 р. // ВВР. – 1993. – № 32.

4. Закон України «Про селянське (фермерське) господарство» від 20.12.1991 р. // ВВР. – 1992 р. – № 14. – Ст. 186.

5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // <http://zakon1.rada.gov.ua>

6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення єдиної системи державної реєстрації юридичних осіб» від 23.09.2010 р. № 2555-VI // <http://zakon1.rada.gov.ua>

7. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника, або визнання його банкрутом» від 30 червня 1999 р. // Голос України. – 1999. – 31 серпня.

8. Ващишин М.Я. Правовий режим майна, що використовується фермерським господарством / М.Я Ващишин // Вісн. Львів. ун-ту. – Сер. юрид. – 2004. – Вип. 39. – С. 385-391.

9. Землі сільськогосподарського призначення : права громадян України : наук.-практ. посібн. / За ред. проф. Н. І. Титової. – Львів : ПАІС, 2005.-368 с.

10. Оніщенко Н. М. Деякі проблеми правового регулювання створення та діяльності фермерських господарств / Н. М. Оніщенко // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 23. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – С. 392 – 396.

11. Організаційно-правові питання аграрної реформи в Україні : монографія / [кол. авторів. за ред. В. І. Семчика]. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 280 с.

12. Фермерське господарство: правові засади створення, функціонування та припинення : Навч.- практи. посібн. / За ред. М. В. Шульги. М. В. Шульга, В. П. Жушман, П. Ф. Кулинич, В. Ю. Юркевич. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2004. – 464 с.

Проценко І.М., Замерлов О.О. Особливості правового статусу фермерських господарств в Україні

У статті досліджено історію розвитку правового регулювання фермерських господарств в Україні. Зокрема, виявлені зміни, які відбулися у правовому режимі земель та власності фермерських господарств. Сформульовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання фермерського законодавства.

Ключові слова: фермерське господарство, Закон України «Про фермерські господарства», правовий статус фермерського господарства, земельні відносини фермерських господарств, відносини власності фермерських господарств.

Проценко И.М., Замерлов А.А. Особенности правового статуса фермерских хозяйств в Украине

В статье исследована история развития правового регулирования фермерских хозяйств в Украине. В частности, выявлены изменения, которые состоялись в правовом режиме земель и собственности фермерских хозяйств. Сформулированы предложения относительно совершенствования правового регулирования фермерского законодательства.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, Закон Украины «О фермерских хозяйствах», правового статус фермерского хозяйства, земельные отношения фермерских хозяйств, отношения собственности фермерских хозяйств.

Protsenko I.M., Zamerlov O.O. Peculiarities of legal status of farms in Ukraine

In the article history of development of the legal regulation of farms in Ukraine. In particular, changes that the legal status of land and the farms' property have undergone are revealed. Proposals to improve legal regulation of the farms legislation is offered.

Key words: farm, Law of Ukraine «About the farm economy», legal status of farm, agrarian relations between farms, farm property relations.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2011.